

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE MÜREBBİYELİK MÜESSESESİ*

Cafer ULU**

ÖZET

19. yüzyılda yoğun bir şekilde başlayan Batı merkezli ıslahat çalışmaları, Osmanlı toplumunun da Batılılaşmasına ve Batı etkisine girmesine neden olmuştur. Bu etkiden söz edilirken genel olarak Avrupa kastedilse de Fransa eğitim, devlet teşkilatı, sanat ve diğer alanlarda Osmanlı toplumunu daha çok etkilemiştir. Batılı tarzda eğitim alma isteği bir süre sonra onlar gibi yaşama, giyinme ve konuşma çabası haline dönüşmüştür. Devletin ve halkın bu çabası, toplumda sonradan görmelik olarak algılanmakla birlikte, çocuklarının doğuştan bir Avrupalı gibi yetiştirme gayretlerinin önüne geçememiştir. Bunu sağlamak için ise belirli bir mali güce ulaşan kişiler küçük yaşlarından itibaren çocuklarını, Avrupalı ve genellikle Fransız bir dadının veya mürebbiyenin eline teslim etmişlerdir. Mürebbiyeler, beyinleri bomboş olan çocukları kendi inanç ve düşüncelerine göre eğitmişler bunun yanında kendi dillerini de kusursuz bir şekilde öğretmişlerdir. İlk bakışta problem gibi görünmeyen bu durum zamanla başta çocuklarda daha sonra ise ailelerinde toplum değerlerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu da o dönemin toplum yapısı düşünüldüğünde bir takım bozulma ya da kopuşlarla sonuçlanmıştır. Dönemin aydınları bu durumu gerek kitaplarında gerek hatıratlarında gerekse roman ve hikâyelerinde işlemişlerdir. Bu açıdan bakan devrin yazarçizerleri yeri geldiğinde mürebbiyeleri eleştirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde mürebbiyeler konusunu devlet ele atmış ve onları zararları ve güvensizlikleri temelinde sıkı takip altına almıştır. Hatta öyle bir zaman gelmiştir ki ülke içinde yer değiştirmelerine, istisnalar dışında, izin dahi verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mürebbiye, Batılılaşma, Osmanlı eğitim sistemi, I. Dünya Savaşı

GOVERNESS INSTITUTION DURING THE LATE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Starting to be carried out in the 19th century, the occidental reforms also caused Ottoman society to be westernized and get impressed from the West. Even though it was Europe that is mentioned while talking about this effect, France is the primary state that had

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: cfrulu@gmail.com

influence on Ottoman society with regards to education, state organization, art and other areas. After a while, the demand for receiving education in western style turned into an effort of living, dressing and speaking like them. As it was seen as ignorantness this attitude of the government and the community, the efforts for raising children as if they are native Europeans could not be prevented. And for providing this, people with financial power hired European and especially French nannies or governesses for their children by their tender ages. Governesses educated the children who are ready to learn anything, in accordance with their beliefs and notions, and taught their own languages to these children perfectly. Not seeming as if a problem at first; with this, the families and especially the children started to be alienated from the social values. Considering the social structure of that era, this resulted in some social deteriorations and disengagements. The intelligentsia of the period treated this either in their books or in their novels and stories and they criticized the governesses when appropriate. Government handled the subject of governesses and followed them closely with regards to harms they gave and their undependability. Moreover, the government did not even give permission for them to change their places in the country with only some exceptions.

Key Words: Governess, Westernization, The system of Ottoman education, World War I

Giriş

Türk eğitim tarihinde özel eğitim veren eğiticiler önemli bir yere sahiptir. İlk zamanlar yerli eğitimden oluşan bu kişiler, Tanzimat'tan itibaren yabancılardan seçilmeye başlanmıştır. Yerli eğitimden yerini alan bu eğitimciler genel olarak "mürebbiye" denilmiştir. Temelde Batı tarzında eğitim aldıkları için tutulan bu mürebbiyeler, Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve ekonomik bakımdan ilişki kurduğu ilk devletlerden olan Fransızlardan tercih edilmiştir.

Türk-Fransız ilişkileri, 1525'te Fransa Kralı I. François'ın Almanya'ya karşı yardım istemesi üzerine başlamıştır. Aynı yıllarda Fransız elçisi Frangipani'nin İstanbul'a gelmesiyle diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır.¹ İki ülke ilişkileri her geçen dönem artmış, Fransızlar için gümrük vergileri oldukça düşürüldüğünden, Osmanlı denizlerindeki Fransız gemilerinin sayısı artmış; Fransız tüccarları ve malları Osmanlı topraklarının en ücre köşelerine kadar yayılmıştır.²

Osmanlıda genel anlamda Avrupa etkisinin artmasında, reform çalışmaları yapmak üzere başta Fransa olmak üzere Avrupa'dan getirilen uzmanların büyük etkisi olmuştur. Bunlardan babası Macar asıllı aristokrat bir Fransız olan Baron de Tott (Osmanlı belgelerinde Tott Beyzade), Osmanlı Devleti'nde orduda ıslahatlar yapmak üzere uzmanlarla birlikte gelmiştir. Beraberinde teknik ve askerî alanlara ait pek çok Fransızca kitabı getirmiştir. Bu kitapları hem mühendishanede hem de askerlerin eğitiminde kullanmıştır. Ayrıca bu askerî okullarda Fransızca zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır.³

¹ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atam Yay., Ankara 2006, s. 98.

² Ali İlhan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 5-6.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Ankara 1994, s. 67

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

Tott'tan sonra eğitim amacıyla birçok Fransız'ın Osmanlı Devleti'ne gelmesi, bir süre sonra toplumun tepkisine neden olmuştur. Fransa ile çok sıkı ilişkileri olan Sadrazam Halil Hamit Paşa muhaliflerin de tesiriyle önce azledilmiş, daha sonra Bozcaada'da "sadareti zamanında görevini kötüye kullanarak halka zulmettiği" gerekçesiyle öldürülmüştür. Ölümünden sonra tüm emlak ve iradı da müsadere edilerek satılmıştır.⁴ Halil Hamit Paşa her ne kadar Fransız hayranlığından dolayı eleştirilmişse de Paşa'nın yenilikçi fikirleri III. Selim'in "Nizam-ı Cedid" teşkilâtına kaynaklık etmiştir. Yine III. Selim onun yenilikçi özelliğine izafeten Halil Hamit Paşa'nın damadı İzzet Mehmet Paşa'yı sadrazam yapmıştır.

Batılılaşma konusunda, yenilikleri daha düzenli ve kurumsal hale getirmesi bakımından III. Selim'in nadide bir yeri vardır. Daha şehzade iken Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşacak derecede Fransa'yla –doğal olarak Bayıyla- ilişkilerini ilerletmiştir. III. Selim'in bu denli Fransa sempatisine sahip olması annesinin Fransız asıllı olmasına ve gördüğü eğitime bağlanmaktadır.⁵

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Fransa, Osmanlı coğrafyasında kendi dil ve kültürünün yayılıp gelişmesine büyük önem vermiş, 20. yüzyılda ise bunu sistemli hale getirmiştir. Bu çalışmalarını kültürel, sosyal kuruluşlar ve okullarla desteklemiştir. Fransız seyyah Maurice Perrot; 1911 yılı Aralık ayında Paris'te "Şarkta Fransız Menfaatlerini Savunma Komitesi" adında bir örgütün kurulduğunu, bu komitenin bütün vasıtaları kullanarak Fransa'nın menfaatlerini ayakta tutmak ve geliştirmek için çalıştığını ifade etmiştir.⁶ Bu amaçlarla pek çok eğitimci gönderilmiş, birçok Fransız eğitim ve yardım kuruluşu faaliyet göstermiştir.

Osmanlı topraklarında açılan Fransız eğitim ve yardım kuruluşlarının hedefi, ilk dönemlerden itibaren Fransız dilinin, kültürünün etkisini artırmak ve Fransa'nın gücünü ve büyüklüğünü göstermektir. Bunun en açık ifadesini Fransa Eğitim Bakanı Jean Victor Dury yapmıştır. Fransa Islahat Fermanı üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen Babiâlinin ülkede ciddi ıslahatlar yapmadığını ileri sürerek 22 Şubat 1867'de bir muhtıra vermiştir. Muhtırada, Şarkta Fransa'nın menfaatleri olduğu ve bu menfaatleri gerçekleştirmek için Batı medeniyetini Osmanlıya sokmak gerektiğini, bunun da eğitim yoluyla olacağını belirtmiştir. Bunu sağlamak için Hıristiyanlar tarafından açılan okulları teşvik ve bu okullara yardım edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷ Bu yaklaşım tarzı Fransız okullarının gerçek amaçlarını ifade etmiştir. Bu durum II. Abdülhamit devri Maarif Nazırlarından Ahmet Zühdü Paşa'nın, Osmanlı topraklarında bulunan yabancı okullar hakkında 1311/1894 tarihinde kaleme alınmış raporunda da yer almıştır. Ahmet Zühdü Paşa raporunda, bu okulların Osmanlı coğrafyasında bir ağ gibi dört bir tarafa nasıl dağıldığını, politikalarını, öğrenci sayılarını, kuruluş şekillerini incelemiştir. Ayrıca ruhsatlı ve ruhsatsız ne kadar ecnebi ve gayrimüslim okullarının olduğunu, bunların ne suretle tesis olunmağa başladığını, devlet ve milletçe melhuz zararların tahdit edilmesi için ne gibi tedbirlere başvurulması gerektiğini kaleme almıştır. Yabancı okulların öğrenceleri etkileyerek, siyasî maksatlarına ulaştıkları tespiti yapılan raporda, Fransız okullarına da özel bir yer ayrılmıştır. Fransızların ruhsatlı veya ruhsatsız olarak açtıkları Fransız politikasına tabi ve Katolik okullar sayesinde Fransa'nın nüfuzunun diğer devletlerden ziyade ve "te'sirat ve tesvilatının fevka'lade" olduğu belirtilmiştir.⁸

⁴ Mustafa Akkuş, *Halil Hamit Paşa'nın Hayatı Islahatı ve Islahatına Ulemanın Tavrı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001, s. 57-58.

⁵ Halil Erdemir, "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, s.1148.

⁶ Şişman, *a.g.e.*, s. 102.

⁷ İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten*, (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle-Özel Sayı), Cilt 7, Sayı 28, Ankara 1943, s. 317; Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yay., İstanbul 2002, s. 49.

⁸ Rapor'un tam menü için bkz. Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, 1982, s. 189-220.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

1. Osmanlı Eğitim Sisteminin Batılılaşması ve Fransa'nın Etkisi

19. yüzyıla kadar Osmanlı halkı “Dar ül-cihad” veya “diyar-ı küfr” olarak nitelendirdiği Batılıların kültür ve dillerine ilgi göstermemiştir. Bu yüzden devletin tercüme işlerini bile ilk zamanlar Rumlar üstlenmiştir.⁹ Batı dillerini öğrenmeye “tenezzül” eden yeterince Türk olmadığı için, Rum tercümanlar bu konuda tam bir saltanat kurmuşlardır. Tercümanlık Rumlar arasında babadan oğula veya yakın akrabalara devredilen bir meslek halini almıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ve milliyetçilik akımlarının yükselişe geçip, azınlıklarla sorunlar çıkmaya başlayınca Bab-ı Alî bir tercüme odası açmıştır. Böylece burada Fransızca eğitimi resmen başlatılarak tekel haline dönüşen tercüme ve dil eğitimi diğer milletlerce de alınmıştır. Tercüme Odası'nda dünyaca ünlü dilciler ders vermiştir. Bunların en ünlülerinden ikisi İngiliz Redhouse ve Fransız Georges Sardou'dur. Tercüme odası 1871 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş ve bundan sonra Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir büro haline getirilmiştir.¹⁰

Eğitim alanında Batılılaşma, batılı müşavir ve eğitimciler desteğinde açılan Avrupa tarzı askerî okullarla başlamıştır. Bu okullarda Fransızca ve İngilizce gibi Batı dilleri de öğretilmeye başlanmıştır. Buralardan mezun öğrenciler, Avrupa okul ve üniversitelerine gönderilmiştir. Avrupa'da eğitim alan öğrenci ve aydınlar, oraya gidip gelen bürokratlar her açıdan Avrupa'daki gelişmelerin Osmanlıya aktarılmasında etkili olmuştur. Ayrıca Bab-ı Âli'de Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi Batı yanlısı devlet adamlarına görev alması Osmanlıda görülen Batılı hayranlığını hızlandırmıştır.¹¹

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Fransızca, bürokrasiyi adeta esir almaya başlamış ve aristokratlar bilmedikleri ya da az bildikleri bu dile ait deyimleri kullanmak için yarışır hale gelmişlerdir. Bürokratlar neredeyse her cümlelerin arasına Fransızca deyim ve sözcükler, sıkıştırmayı maharet saymışlardır. Vapurlarda, trenlerde, tünelde¹², Cadde-i Kebirde¹³, büyük mağazalarda, ünlü terzihanelerde, Batının moda gazeteleri satılan kitapçı dükkânlarında Fransızcadan başka bir dil kullanmak ayıplanır hale gelmiştir. Çocuk kıyafeti satılan dükkânlardan birahanelere kadar Fransızca konuşulur hale gelmiştir. Örneğin “Yani” Birahanesinde : «Un bock!» demeyenin önüne bira bardağı konulmaz hale gelmiştir.¹⁴

Devlet adamları ve aydınlar işi daha da ileriye götürmüşlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin ilk Hariciye Nazırı olan Akif Paşa, "mesail-i politikiye" gibi Farsça kurallı ama Fransızca kelimeler içeren tamlamalar türetmiştir. Yine nazır yerine "münistraca" deyimini kullanmıştır.¹⁵ Ayrıca nation, liberte, civilization gibi Fransızca kelime ve kavramlar aynen alınmıştır. Bu dili öğrenenler de Batı edebiyatının ürünlerini çevirmeye başlamışlardır. 1859'da Yusuf Kâmil Paşa, Fénelon'un Telemaque'sini; sonra Şinasi La fontaine, Racine ve Lamartine'inden çeşitli eserler çevirmiştir. Münif Paşa Voltaire ve Fénelon çevirileri yapmıştır.¹⁶ Bir süre sonra Numûne mekteplerindeki müdür ve öğretmenlerin Fransızca konuşmaya muktedir olmaları şart koşulmuş ve bazı iptidai mekteplerde de Fransızca ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca ders aralarında çocuklarla sohbet etmek üzere iyi Fransızca bilen mürebbiler tayin edilmiş ve teneffüsler esnasında ve oyunlarda Fransızca konuşulması talimatı

⁹ Sakız'lı Rum Panayoti Nicoussios Mamonas Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından 1669'da Divan-ı Hümayun Baş Tercümanlığı'na atamıştır. Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İslam Ansiklopedisi, Cilt 12*, s.176-177; Cahit Bilim, Tercüme Odası, *OTAM*, Sayı 1, Ankara, Haziran 1990, s. 30.

¹⁰ Bilim, *a.g.m.*, s. 39.

¹¹ Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikayesi*, Umran Yay., İstanbul 1981, s.122.

¹² Galata ve Beyoğlu'nu birbirine bağlayan ve 1874'te hizmete giren taşıma sistemine verilen isim.

¹³ Tünel ile Taksim Meydanı arasında uzanan ve Türkiye'nin en ünlü caddelerinden biri. (İstiklal Caddesi)

¹⁴ Sermed Muhtar Alus, "Enstitütrisler, Mürebbiyeler", *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu yay., İstanbul 1968, s. 5127-5129

¹⁵ A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967, s. 79.

¹⁶ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s.14-17.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

verilmiştir.¹⁷Zamanla Fransızca, İstanbul'daki üst sosyete arasında en gözde yabancı dil haline gelmiştir.

Türk eğitiminin en önemli değişiminin yaşandığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi¹⁸ Batılılaşma temelinde hazırlanmıştır. Bu nizamnameyle eğitimde yeni bir örgütlenmeye gidilerek Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu süreçte azınlık ve yabancı okulları “özel okul” olarak tanımlanmıştır. Bu okulların dönemine göre teknik imkânları ve eğitim düzeyleri yüksek olduğu gibi diğer okullara nazaran başarıları da iyi durumdaydı. Bunu gören Osmanlı toplumu kendi çocuklarının da bu okullarda eğitim almasını istemiştir. İmkân ve eğitim düzeyleriyle dikkat çeken bu misyoner okullarına ilk zamanlar Müslüman çocukların gitmesi yasak olmasına rağmen bazı aileler çeşitli yöntemlerle çocuklarını bu okullara göndermiştir. Örneğin II. Abdülhamit dönemi Selanik Valilerinden Tefvik Bey'in eşi Naciye Neyyal çocukluğunda Çamlıca'da bulunan Fransız okuluna gitmiştir. Annesi bu durumun etraftan öğrenilmesini engellemek için Naciye'ye bir “nam-ı müstear” -sahte isim- koymayı düşünmüştür. Ayrıca Osmanlı'da çeşitli yerlerde açılan Fransız okullarına Kürt ve Çerkez ailelerin de çocuklarını gönderdikleriyle ilgili bilgiler mevcuttur.¹⁹

Kiliselere bağlı olarak gelişen okullar, sosyal kuruluşlar ve devletin de isteği ile Fransızcanın öğretildiği bu tür okullar, Fransa ve Fransızca hayranı bir toplum oluşmasına yardımcı olmuştur. Toplum hayatında görülen bu hayranlık, konuşma diline de sirayet etmiş ve şimendifer, motor, traktör, valör gibi “-ör” ile biten kelimeler Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.²⁰

İlk bakışta yabancı okullara Müslüman ailelerin çocuklarını göndermesi masum bir davranış olarak görülebilir. Ancak kiliseye bağlı olarak kurulan bu okullar, kendi inanç ve dillerinde eğitim yapmakta ve burada öğrenim gören Müslüman öğrencileri kiliseye götürüp ayinlere bile dâhil etmişlerdir.²¹ Sınıflarda Osmanlıca İncil de bulunduran öğretmenler, Hıristiyanlık inançlarına ait bilgileri öğrenmeyen Türk öğrencilere ahlak derslerine kötü not verere baskı kurmuştur.²² Bu durumu Robert Kolejde eğitim alan Müfide Ferit; “Bu okullara Türk girebilir ama Türk çıkamaz.”²³ sözleriyle en iyi şekilde özetlemiştir.

Çeşitli nedenlerden çocuklarını yabancı okullarına göndermeyen ancak iyi bir eğitim almasını isteyen aileler yabancı bir hocanın nezaretinde çocuklarının yetişmesi yolunu benimsemiştir. İşte bu talep doğrultusunda mürebbiyelerin ev veya konaklardaki istihdamı konusu gündeme gelmiştir.

2. Aydınların Gözüyle Konak Eğitimi ve Mürebbiyeler

Cumhuriyet dönemine kadar kız çocukların eğitim imkânları sınırlı olmuş, kızlar genellikle sibyan mektepleri ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Toplumun genelinde durum böyleyken zengin ailelerin kızları kendileri için tutulan özel hocalardan eğitim almışlardır. Konaklardaki kız çocukları Fransızca, felsefe, tarih, edebiyat, musiki ve bir Batı müziği enstrümanı öğrenmişlerdir. Bu derslerden özellikle müzik ve Fransızca gibi dersleri vermek için yabancı mürebbiyeler evlerde

¹⁷ Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredâtı 3, 4, 5 ve 6 Dershâne ve Muallimli Mekteblere Mahsûs, İstanbul, 1329 / 1911, s. 430'dan Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretimler (1869 – 1922)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 751; Betül Batır, *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisata Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İ.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.167.

¹⁸ BOA, HR, HMS, İŞO, 77/3-1, lef 5; Ayrıca bu nizamname ve sonrasında yabancı okullarına verilen imtiyazlar için bkz. Şamil Mutlu, *a.g.e.*, s. 25-32.

¹⁹ BOA, ŞD, 2806/45, lef 10.

²⁰ Erdemir, *a.g.m.*, s.1149.

²¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul 1977, s. 855.

²² Sevinç, *a.g.e.*, s. 350.

²³ Sevinç, *a.g.e.*, s. 145.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

görülmeye başlamıştır. Toplum bilimciler tarafından bu eğitim şekli “konak eğitimi” olarak adlandırılmıştır.²⁴

Zengin konaklarında örgün bir okula gitmeyen ancak eğitim almak isteyen çok sayıda kız çocuğu bulunmaktaydı. Bu kızlara ders veren eğitimciler genellikle kadınlardan oluşmaktaydı. Bunun temel nedeni, geleneksel bir Müslüman aile anlayışında eğitim için dahi olsa hareme bir erkeğin kabul edilmesinin uygun olmaması ve güvenlik endişesiydi.

Konaklardaki bu eğitimde genellikle Batı kültür ve fikriyatı ağırlıklıydı. Bu amaçla İstanbul'daki varlıklı ailelerin evlerinde zamanla zenci dadının yanında yabancı mürebbiye de yer almıştır. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde neredeyse mürebbiyesi olmayan kalburüstü aile kalmamış hatta mürebbiye tutmak orta sınıf aileler arasında adeta moda²⁵ olmuştur. Osmanlı son döneminde mürebbiye sahibi olmak, kalburüstü ve elit bir yaşam sürmenin ölçütlerinden olmuş ve toplumsal prestij kaynağı kabul edilmiştir.²⁶ Bu durumu Cemil Meriç; “Bu devir aynı zamanda bir mürebbiyeler saltanatı devri gibidir. Ayda 600 (veya daha fazla) frank geliri olan her memur, bu paranın birkaç altınını ayırıp, evinde yabancı bir mürebbiye bulundurmaya vazife saymıştır.”²⁷ şeklinde özetlemiştir. Mürebbiyeler buldukları konakta ya da evlerde büyük ilgi görmüş ve onların rahat etmeleri için özel itina gösterilmiştir. Mürebbiyeler, konakta bulunan diğer hizmetçilerden farklı olarak kendilerine verilen hususî odalarda kalmakta, bezen de onların hizmetleri için bile cariyeler verilmiştir. Onlar eleştirilmemiş ve konağın sahibi dâhil herkes onlara saygı göstermiştir.²⁸

Konaklarda mürebbiyeler tarafından verilen eğitim hakkında en iyi kaynaklardan bazıları hatıratlar ve romanlardır. Kendisi de mürebbiye eğitiminden geçmiş olan Halide Edip, romanlarında yaşadığı dönemi ve konaklardaki eğitimi eserlerinde ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Adivar'ın Heyulâ, Seviyye Talip, Handan, Yeni Turan, Mev'ut Hüküm, Ateşten Gömlek, Zeyno'nun Oğlu, Sinekli Bakkal, Sonsuz Panayır, Sevda Sokağı Komedyası romanlarındaki kadınların evde özel ders aldıkları görülür. Seviyye Talip romanının kadın kahramanı Seviyye İngiliz mürebbiye tarafından yetişmiştir. “Handan” romanındaki Handan da İngiliz mürebbiyeden eğitim almıştır. “Son Eseri” romanındaki Kâmuran ise Fransız bir mürebbiyenin sorumluluğundadır. “Raik'in Annesi” romanında, çocuğunu kendisi yetiştirmeyen anneleri eleştiren Siret, mürebbiye elinde eğitilen çocukları, birer kukla olarak vasıflandırır. Romanda Siret'i konuşturan Adivar bu durumu; Önümde Fransızca mırıldanarak bir fiçı, fakat korselenmiş, ortası incelmış, büyük şapkalı bir fiçı gidiyor. Yanında iki çocuk var, iki güzel kukla! Altı ile dört yaş arasında...Fiçı, belki de mürebbiyeleri olacak. Fransızca söylüyorlar, fakat çocukların hangi milletten olduklarını çıkaramıyorum.” şeklinde tasvir ederek mürebbiye ve onlara eğitim verdiren aileleri eleştirmiştir.²⁹

Yine mürebbiyeler tarafından yetiştirilmiş olan Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumunun Avrupa milletleriyle görüşmesi ve ilişki kurmasının zorunlu olduğunu, kadınların Batıya ait bilgileri öğrenmesinin şart olduğunu düşünmekle birlikte, her millette olduğu gibi Türk toplumunun

²⁴ Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 51, 1988, , s.22.

²⁵İbnülemin, medeniyet icabı diye gösteriş vesilesi ve bir moda halinde yaygınlaşan yabancı mürebbiye tutma meselesi üzerinde etraflıca durmuştur. (İbnülemin Mahmud Kemal, "Terbiye-i Esâsiyye", *Tercü-mân-ı Hakikat*, nr. 1532, 20 Ramazan 1317 / 21 Ocak 1900)

²⁶ Yavuz Selim Karakışla, “Müslüman Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901)”, *Toplumsal Tarih*, Haziran 2004, C.21, Sayı 126, s. 98-99.

²⁷ Cemil Meriç, *a.g.e.*, s.137.

²⁸Sâmiha Ayverdi, “Beyoğlu”, *İstanbul Geceleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s. 127-128.

²⁹Gülcan Calayır Küçükgörmek, *Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 235-237.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

kendi âdet ve inançlarına göre eğitilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Yabancı mürebbiyeler ile eğitilen kızlara Fransız terbiyesi verilmesini eleştirmiştir.³⁰

3. Mürebbiyelik Müessesesi:

Osmanlı'da temel eğitimden sonra kız çocuklar örgün eğitim kurumlarına devam etmemiştir. Kız çocukları için ortaya çıkan bu eğitim eksikliği, halk tarafından pratikte birtakım yollarla kapatılmıştır. Bu yollardan en bilineni, belirli bir ekonomik güce sahip kişiler, bilginler, edipler, sanatçılar ve devlet adamlarının konak ya da evlerinde verilen eğitimidir.

Kültürümüzde çocukların bakımından sorumlu kadınlara “dâdî”(=daya), “dâdû”, “dâye” veya “taya”³¹ denilmiştir. Tanzimat'a kadar Müslüman dadılardan eğitim alan çocuklar, Tanzimat sonrasında Avrupalı mürebbiyelere emanet edilmişlerdir. Avrupa'dan, özellikle Fransa'dan gelen madam, mürebbiye ve dadılar Türk konaklarının önemli bir figürü haline gelmiştir. Bu yüzden dönemin roman karakterleri arasında sık sık işlenmiştir.³²Zengin kesim, çocuklarının Fransızca öğrenmesi için konaklarında mürebbiyeler istihdam etmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında İstanbul konaklarının çoğunda çocuklar için bir mürebbiye bulunduğu gibi, yetişkin bayanlar için enstitüler de görülmüştür.³³

Türk eğitim tarihinde özel ve sürekli bir eğitmen olan lala ve tayaların önemli yerleri olup pek çok kaynakta zikredilmişlerdir.³⁴ Tanzimat'tan sonra bu yerli eğitmenlerin yerini yabancı mürebbiyeler almıştır. Osmanlı son döneminde mürebbiyeler, çocuklara Avrupalı eğitim vermek Avrupalılar gibi oturup kalkmalarını ve yabancı dil öğrenmelerini sağlamak için tutulmuşlardır.³⁵

Mürebbiye kelimesi, “çocuk terbiyesi ile uğraşan kadın” anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde mürebbiyeler Tanzimat dönemiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Batı tarzı okullara ilgi artmış, ayrıca özel dersler de giderek yaygınlık kazanmıştır. Zengin ve orta halli aileler çocuklarına kendileri özel ders verebildiği gibi özel hoca tutma yoluna da gitmişlerdir. Özel hoca tutmak, bilhassa yabancı dil öğreniminde tercih edilen bir usul olmuştur.³⁶ Sürekli eve girip çıkacak olan hocaların yabancı bayanlar arasından seçilmesi ise işin farklı bir boyutudur. Müslüman ailelerdeki “mahremiyet” anlayışı nedeniyle, tercih kadınlardan yana kullanılmış, bunlar Osmanlı konak ve özel eğitim hayatında yoğunluk göstermiştir.

Osmanlı'da çoğunlukla Fransız ya da Fransızca bilen mürebbiyeler tercih edilmiştir. Eldeki bilgilere göre Osmanlıda bir bayandan Fransızca öğrenme geleneği I. Abdülhamit döneminde başlamıştır. I. Abdülhamit, Akdeniz'de korsanların ele geçirdiği ve kendisine hediye edilen genç Fransız kadını III. Selim'in “Fransızca öğretmeni” olarak görevlendirmiştir.³⁷ Fransız mürebbiyeler tarafından son dönemlerde Osmanlı şehzadelerine de eğitimler verilmiştir. Örneğin, Abdülmecit geleneksel saray eğitimi yanında özel mürebbiye ve muallimlerden Batı eğitimi de almıştır. Çok

³⁰ Fatma Aliye, “Ta'lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 37, 20 Receb 1313 / 25 Kanunievvel 1311, s. 2.

³¹ “Taya” ifadesi bazı köy ve semte isim olmuştur. İstanbul Selimiye, Çiçekçi semtinde Taya Kadın sokağı vardır. Yine İstanbul Çatalca ilçesine bağlı “Taya Kadın” köyü vardır. Ayrıca eski Türk atasözlerinde bu kelime yer bulmaktaydı bu atasözlerinden biri şöyledir; Anadan olur daya, hamurdan olur maya. (Osman Kemal Kayra, “Atasözlerinde Anlam Kaymaları Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafi Mekan Kayıpları”, *Milli Folklor*, Cilt 8, Yıl 15, Sayı 60, Kış 2003, s.120.

³² Kayra, *a.g.m.*, s.120.

³³ Alus, *a.g.m.*, s. 5127-5129

³⁴ Sâti Erişenler, “Mürebbiye”, *Türk Dili*, Ekim 1966, C: XVI, S: 181, s. 38.

³⁵ Sâti Erişener, *a.g.e.*, s. 38

³⁶ Dilek Ceran, “Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Bahar 2002 Konya, s. 216; Alus, *a.g.m.*, s. 5127-5129; Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muâşeret*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s. 179.

³⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S 2012*, Pagem Yay., Ankara 2002, s. 101.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

sesli müzik çalışmış, Fransızca öğrenmiş hatta Paris'te yayımlanan “Debats” gazetesine “İllustration” dergisine abone olan ilk Osmanlı şehzadesi olmuştur.³⁸

19. yüzyılın sonlarında özel ders ilanları gazetelerde sıkça görülmeye başlamıştır. Bunlardan biri Tarik gazetesinde yer almıştır ve Türkçe ve Fransızca bilen matmazelin evlere giderek veya kendi evinde kadın ve kızlara piyano³⁹ dersi vereceğini ilan etmiştir.⁴⁰

Osmanlı son dönemini anlatan hatırat, roman ve hikâyelerinde piyano ile Fransızca derslerinden sıkça bahsedilmiştir. Fransızca, devrin aydınları, gazete ve dergilerince şiddetle tavsiye edilmiştir. Çocuklara Mahsus Gazete’de çıkan bir ilanda;⁴¹ “Fransızca Münşi-i Umumi: Alem Matbaası’nda pek nefis surette tab edilerek meydan-ı intişara çıkarılan bu eser-i nefis, Üçüncü Ordu-yı Hümayun’un altmış dokuzuncu Alay Katibi Vidinli Ahmed Rahmi Bey Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Güzel bir eserdir. Münderecatına ittıla-ı tam hasıl edenler Fransız lisanında mükemmel bir kâtib olurlar.” denilmektedir. Bir yönüyle katip olma yolunun iyi Fransızca bilmek olduğu vurgusu yapılmıştır.⁴²

Osmanlı toplumunda devletin de yönlendirmesiyle, rağbet gören Fransız kültürü ve dil de Fransızca olmuştur. Bu nedenle özellikle hali vakti yerinde olan aileler, çocuklarının tam anlamıyla Fransız kültürüyle yetişebilmesi için Fransa’dan gelen mürebbiyelerin sürekli konakta kalmalarını sağlamıştır.⁴³ Yaygın olarak Fransız kültürü ve Fransızca öğretimi için çalışan Fransız mürebbiyeler istihdam edilse de belirli olağanüstü durumlarda Rus ve diğer milletlerden de bu mesleği yapanlar olmuştur. Buna en iyi örnek “Beyaz Ruslar” dır. Rusya’daki iç savaştan kaçarak İstanbul’a kaçan⁴⁴ binlerce Rus göçmenin⁴⁵ bazıları mürebbiye olarak konak ve evlerde çocukların eğitiminde yer almışlardır.⁴⁶

Mürebbiyelerin görevi çocukların Batı kültürü edinmelerini sağlamaktır. Bunun yanında çocukların kendi kültürlerini öğrenmeleri de sağlanmaya çalışılsa da zamanla kız çocukları tamamen mürebbiyelere bırakılmıştır.⁴⁷ Çocuğun eğitimi ve gelişiminden sorumlu olan mürebbiyeler evlere yatılı olarak alınmış, hatta aileden biri gibi kabul edilmiştir.⁴⁸ Osmanlı geleneksel anlayışındaki ailesinden bir erkek veya dadısı olmadan tek başına sokağa çıkmama geleneği, artık dadı yerine mürebbiyelerle uygulanır olmuştur. Bunun bir sonucu olarak yabancı mürebbiyeler tünelde, vapurların kamaralarında, vagonlarda, mesire yerlerindeki arabalarda, sandallarda, sayfiye tiyatrolarının localarında küçük kız çocuklarının yanında bulunurlar ve sürekli

³⁸ Necdet Sakaoğlu, “Tanzimat Padişahı Abdülmecit’in Hedefi İmparatorluğu Avrupa’ya Taşımak” *Popüler Tarih*, Haziran 2001, Sayı 13, s. 35.

³⁹ 1839-1860 arası bölümünde Batılılaşma ile beraber bilhassa İstanbul’da hayatın süratle değiştiğini, Batı hayatı unsurlarının gündelik hayat girdiğini ve ecebi bir kadının “piyano denilen ve bizim kanuna benzeyen” bir çalgıyı istenirse haremelerde öğreteceğini bildirdiğini yazar. Tanpınar, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁴⁰ Tarik 16 Mart 1888’den nakleden Meliha Yetkin, “Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 51, Mart 1988, s. 5.

⁴¹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, sayı: 30, 8 Aralık 1896, s. 8.

⁴² Cüneyd Okay, “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 45-46.

⁴³ Dilek Ceran, *a.g.m.*, s. 215-216

⁴⁴ Bu Rus göçmenler Sivastopol’dan İstanbul’a doğru hareket etmiş ve büyük bir oranı Avrupa’ya giderken bir kısmı da İstanbul’a yönelmiştir. (Robert C. Williams, *The Emigration: Critical Companion to the Russian Revolution, 1914-1921*, s. 507-508.’den nakleden Tülay Alim Baran, Mütareke Yıllarında İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 22, Mart-Temmuz, -Kasım 2006, Sayı 64-65-66, s. 127.

⁴⁵ Mütareke yıllarında Rus göçmenlerle ilgili olarak bkz. Baran, *a.g.m.*, s.119-140.

⁴⁶ Baran, *a.g.m.*, s.133.

⁴⁷ Küçükgörmen, *a.g.t.*, s.239.

⁴⁸ Ceran, *a.g.m.*, s. 216

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

Fransızca konuşurlardı.⁴⁹ Çocukların yanlarında sürekli Fransızca konuşan mürebbiyelerin diyaloglarını işiten halk, anlamadıkları bu dile “**fanfanca=fanfince**” adını vermiştir.⁵⁰ Kimi zaman halk bu hallerinden dolayı Türk çocuklarını ecnebî zannetmiştir. Böyle bir olay Mehmet Akif'in de başından geçmiştir. Akif'in başından geçen olay şöyledir; Bir gün Beykoz'da giderken vapurun kamarasına küçük çocuklar gelmiştir ve aralarında Fransızca konuşmaktadırlar. Akif bunları Fransız zanner. Mürebbiyeleri çocuklara Türkçe isimleriyle seslendiğinde onların Türk olduğunu anlar.⁵¹ Mehmet Akif bu durum karşısında etkilenmiş olmalıdır ki Safahat'ın 4. Kitabı olan Fatih Kürsüsü'nde yer alan manzumesinde şöyle demiştir; “Fransız'ın nesi var? Fuşu, bir de ilhadı, kapıştı bunları yirminci asrın evladı!” bu sözlerinde Akif'in Fransız mürebbiyelere bakışı anlaşılmaktadır.

Konakların dışında, farklı kurumlar bünyesinde de mürebbiye istihdam edildiği görülmüştür. Bunlardan biri de Darülaceze'dir. 1896'da II. Abdülhamit'in desteğiyle açılan, kimsesizlere ve düşkünlere yardım amacını taşıyan Darülaceze'nin⁵² bünyesinde hizmet vermekte olan eytamhanelerde mürebbiyeler görevlendirilmiştir.⁵³

4. Mürebbiyeler ve Olumsuz Etkileri:

Mürebbiyeler, Osmanlı toplumu tarafından çocukların eğitimi ve gelecek garantilerini sağlamak amacıyla istihdam edilmiş olsalar da sonuç bazen beklendiği gibi olmamıştır. Sadece Fransız olduğu için istihdam edilen bazı kadınlar sahte mürebbiyelik belgeleriyle aileleri kandırarak, aile ve çocukların ahlakî gelişmelerini menfî bir şekilde etkilemişlerdir. Bu konuyu işleyen Ahmed Midhat Efendi “Mesâil-i Muğlaka” adlı eserinde bu konuda şu bilgileri vermektedir,⁵⁴ “Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa maarif nezaretinin muallimliğe mahsus olan şahadetnamesini arasınlar. Hatta böyle bir şahadetname ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransa konsülatosuna müracaat külfetinden kaçınmasınlar. Ve illâ muallime diye bir kokot veyahut mütekaide bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib'ad olunamaz.” demektedir.

Ahmet Midhat genel olarak kızların yetişmesinde önemli rol oynayan yabancı mürebbiyeler hakkında olumsuz fikirlere sahipti. Mürebbiyelerce Avrupa kültürüyle yetiştirilen kızların, buldukları çevrede yabancı durumuna düştüklerini bu yüzden, doğru eğitim şeklinin Doğu ve Batı kültürünün iyi taraflarını veren devlet okulları olduğunu düşünmektedir.⁵⁵ Bu yüzden Ahmet Midhat'ın ve dönemin roman ve hikâyelerinde mürebbiyeler, aile yapısını sarsan tipler olarak yer almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin mürebbiyelere bakışını “**Felâton Bey'le Râkım Efendi**” adlı romanında da görmek mümkündür. Romanda yer alan Fransız asıllı Jozefino bir mürebbiyedir. Romanda evin reisi Rakım Efendi ile mürebbiye arasındaki duygusal ilişkiler anlatılır. Mürebbiyelere dönemin yazarları ve aydınları tarafından nasıl bakıldığının diğer bir örneği ise Hüseyin Rahmi'nin “**Mürebbiye**” romanıdır. Romanda moda uğruna geleneksel bir Osmanlı konağına yabancı mürebbiye olan düşük ahlaklı Fransız Anjel'in (Angelé) getirilmesi ve bundan

⁴⁹ Alus, a.g.m, s. 5127-5129; Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın...*, s. 179.

⁵⁰ Malik Aksel, “İstanbul Dükkanlarının Tabela ve İlanları”, *Türkiye Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, nr. 326, Eylül 1976, s. 7765-7767; Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, (Yay. Haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 2011, s.109.

⁵¹ Kâzım Yetiş, *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara 1992, s. 84.

⁵² Salih Özkan, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, Konya 2006, s. 211.

⁵³ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006, s. 39.

⁵⁴ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s. 311-315.

⁵⁵ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s.503.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

sonra ailede yaşanan ahlakî çöküntü trajikomik bir şekilde anlatılır.⁵⁶ Anjel, annesi de bir fahişe olan Parisli bir sokak kadınıdır. Geçmişi çok karanlık olmasına rağmen kendisini ahlâklı, dindar ve namuslu olarak tanıtır ve Dehri Efendi'nin konağına mürebbiye olur. Hiçbir araştırma yapılmadan sadece Fransız olduğu için bir hayat kadını ailenin çocuklarını eğitmek üzere eve alınmıştır. Bundan sonra da çocuklara Fransızca ve Batı kültürünü öğretmeye başlamıştır. Aslında Anjel'in konağa girmesiyle ailenin tüm düzeni alt üst olmuş, zaman ilerledikçe mürebbiyenin, ailenin erkeklerinden ayartmadığı ve yatak odasına almadığı kimse kalmamıştır.⁵⁷

Çağımızın aydınları da mürebbiyeler hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunlardan Cemil Meriç, "Bir Facianın Hikayesi" adlı eserinde mürebbiyelere özel bir başlık açmış ve ülkeye mürebbiyelerin üşüşüğünü, bunun "gerçek bir istila" olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca mürebbiyelerin bilgilerinin kıt olduğu, öğretme kabiliyetlerinin olmadığı, çok defa yaptıkları işin öğrencilere kendi ana dillerini öğretmek olduğunu, onu da düzgün yapamadıklarını söylemiştir. "İstila ordusu" olarak isimlendirdiği mürebbiyelerin büyük bölümünün Fransızlar ve Fransızca konuşan İsviçrelilerden oluştuğunu aktarmaktadır.⁵⁸

Mürebbiyeler hakkında en büyük eleştirileri yapan aydınlardan biri de Semiha Ayverdi'dir. Ayverdi, mürebbiyelerin tek özelliklerinin Avrupa doğumlu olmaları ve sıradan bu insanlara mukaddes bir mahlûk gibi saygı gösterildiğini aktarmaktadır. Ayrıca bunların birer "canlı tehlike" olduğunu ve taşıdığı bakterilerden bol bol rast gele etraflarına dağıttıklarını ifade etmiştir.⁵⁹

Kimi müellifler konaklara gelen mürebbiyeleri Batının temsilcileri ve "topsuз tüfeksiz ordular" olarak görmüştür. Onlara göre yabancı mürebbiyeler, konaklarda bol bol Batının refahı, zenginliği, modernliği ile ilgili hikâyeler anlatarak çocukların Batı hayranlığını artırmışlardır. Bu hikâyeler ev halkı tarafından kutsal bir mekândan haber alırcasına dinlenmiştir. Yine onlara göre mürebbiyeler, ekmeğini yedikleri, parasını aldıkları Türk konaklarını beğenmemişler, hatta oradaki yaşamla dalga geçmişlerdir. Bu durum ise onların etkisinde kalarak Beyoğlu'nu mesken edinmiş konak gençlerinin kendi âdetlerine düşman olmasına neden olmuştur.⁶⁰

Sırat-ı Müstakim gazetesinde Nezihe Muhlis de "Terbiye-i İnas Etrafında" başlıklı bir yazı kaleme almış ve Fransız mürebbiyeler ve verdikleri eğitim çok sert bir şekilde eleştirilmiştir. Yazının ilgili bölümünde; ⁶¹ "...Bu milletin bâ-husus Türk ırkının feyiz ve hayatını emerek muheyya-yı inkisaf-ı devran bütün kabiliyetini nasıl akim bıraktıysa yarım yanlış bir Fransızca ile mürebbiye namını takınan birtakım kadınların yetiştirdikleri genç kızlar ve bunların ensâli, bu memleket ve bu millet için o kadar muzır ve vahim oldu..." demektedir.

Mürebbiyelerin çocuklara verdikleri zararlar konusunda şu ana kadar zikrettiğimiz bilgilerin ötesinde, çocuklarda yabancı kültürün yaygınlaşmasında, bilinçli veya bilinçsiz olarak misyoner gibi çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı üst tabaka ailelerin, çocuklarına yabancı mürebbiyelerden eğitim aldirmaları toplum hayatını Avrupa ölçütlerine göre değişimini hızlandırmış gibi görünmekle birlikte, aileler çocuklarının temel inançlarıyla ilgili yaşadıkları şüphe ve çelişkinin farkına varamamışlardır. Örneğin, çocukların inanç konusundaki sorularına

⁵⁶ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (Çev. Aksu Bora), Metis Yay., İstanbul 1996, s. 155.

⁵⁷ Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991, s. 57; Ceran, *a.g.m.*, s. 218-221.

⁵⁸ Cemil Meriç, *a.g.e.*, s.137.

⁵⁹ Sâmiha Ayverdi, "Beyoğlu", *İstanbul Geceleri*, s.128.

⁶⁰ Muharrem Dayanç-Selami Alan, "Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Konak Hayatı" *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Yaz 2008, İzmir, s. 85-87.

⁶¹ Nezihe Muhlis, "Terbiye-i İnas Etrafında", *Sırat-ı Müstakim*, nr. 146, 18 Cemaziyelahir 1327, 248-249.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

mürebbiyeler, kendi Hıristiyanlık inançlarına göre cevaplar vermişler,⁶² çocukları kendi inanç ve düşüncelerine göre yetiştirmişlerdir.⁶³ Bu da çocukların temel inanç sistemlerinde bazı değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Çocukların Hıristiyan mürebbiyelere emanet edilmesi ve dini telkinlere maruz kalmaları toplumsal inanç ve kültürde ciddi kırılmaların yaşanması anlamına gelmektedir. Bunun en büyük göstergesi çocukların bazı durumlarda verdikleri tepkilerde görünmektedir. Bir keresinde, dini hayat canlı bir şekilde büyükbabası tarafından yaşatılan bir konakta altı yaşına gelmiş bir çocuk, ezan okunurken “imam bağıyor” ifadesini kullanmıştır. Yabancı mürebbiyelerin elinde yetişen çocukların örf, adet ve an'ane gibi manevi dinamikleri devrilip gitmekteydi.⁶⁴Türk örf adet ve geleneklerinden çok farklı bir ortamdan gelen mürebbiyeler çocukların dünyasında menfi ve yıkıcı etkiye neden olmuş ve onların hayatı bilmeyen, kendi öz değerlerinden uzaklaşmış ve şımarık olarak yetişmesine neden olmuşlardır.

5. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Devletin Mürebbiyelere Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bulunan mürebbiyeleri sıkı kontrol altında tutmak istemiştir. Mürebbiyelerin ülke içerisinde yer değiştirmeleri, özellikle İstanbul'a girip çıkmaları Dâhiliye Nezaretinden alacakları izne bağlı olmuştur. Dâhiliye Nezaretinin izni olmaksızın yer değiştirmeleri mümkün olmamıştır. İzin isteyen mürebbiyenin İtilaf devleti vatandaşı olması durumunda ise verilen cevap çoğunlukla ret olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı döneminde devletin mürebbiyelere yaklaşımını gösteren önemli kararlar alınmıştır. Bu kararların ilki 1917 yılındadır. Dâhiliye Nezareti tarafından Edirne, Adana, Halep vilayetleri ve Kudüs, Kütahya, Maraş mutasarrıflıkları başta olmak üzere, hükümet memurlarının ikametgâhlarında istihdam ettikleri, düşman ve siyasî ilişki bulunulmayan hükümet tebaalarına mensup aşçı, hizmetçi ve benzeri görevlilerin işten çıkarılmalarını isteyen şifre telgraf gönderilmiştir. Dâhiliye'nin işten çıkarılmasını istediği görevlilerden biri de mürebbiyeler olmuştur.⁶⁵ Ülkedeki mürebbiyelerin önemli kısmı Fransız vatandaşı olmasından dolayı karardan en fazla etkilenenler Fransız mürebbiyeler olmuştur.

Ocak 1918'de, bu defa askeriye mensuplarının düşman devletler ve siyasî münasebette bulunulmayan devletlerin vatandaşı olan mürebbiye ve hizmetçi istihdam etmelerini, hatta aynı binada dahi oturmalarını yasaklayan karar alınmıştır.⁶⁶ Mürebbiyelere karşı devletin almış olduğu tavır bu iki kararla resmiyet kazanmış olmakla birlikte, onların ülke içinde hareketlerini sınırlayan önlemler daha önce başlamıştır. Kasım 1918'de Maarif tarafından da mürebbiyelerin çıkarılması kararı alınmıştır.⁶⁷

1916 yılında, Ankara Duhan Rejisi muhasebecisi olan Yorgiyadis Efendi, İstanbul'a tayini çıkınca yanında çalışan ve kızlarının mürebbiyeliğini yapan Fransız Jeanne Valence'nin de kendisiyle gelmesi için izin isteğinde bulunmuştur. Konu Ankara Valiliğince Dâhiliye Nezaretine sorulmuş, Nezaret ise konuyu 7 Eylül 1916'da Başkumandanlık Vekâletine iletmiştir. Vekâlet cevabında “Jeanne Valence'nin İstanbul'a gelişi mahzurlu görülmüştür” diyerek kızın Ankara'da kalmasına karar vermiştir. Fakat Yorgiyadis Efendi bu kararı beğenmemiş olacak, izin için ısrarını

⁶² Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın...*, s. 209.

⁶³ Dayanç- Alan, *a.g.m.*, s. 85.

⁶⁴ Sâmîha Ayverdi bu olaya yer verdiği kitabının “Taksim” kısmında “Bu kitap ne hikâyedir, ne masal ne de roman... zamanı, mekanı, vak'aları, şahısları, isimleri hatta vak'aların seyri, sırası ve detaylarının yüzde doksani ile otantik ve yaşanmış bir devrin, gerçek ve yaşanmış bir hayat tablosudur.” demektedir. Bu da bize eserde anlatılan bu ve diğer olayların gerçek haytan alındığını göstermektedir. (Ayverdi, *a.g.m.*, s. 127-128.)

⁶⁵ BOA, DH. ŞFR. 79A/133

⁶⁶ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 84/48; BOA, HR. SYS 2443/37

⁶⁷ BOA, MF. MKT. 1236/74

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

sürdürmüş, bu defa Hariciye Nezareti de işin içine girmiştir. Çünkü, Rejide çalışmasının getirdiği avantajı kullanan Yorgiyadis, Amerikan sefaretine kızın İstanbul'a getirilmesi için aracı olunması talebinde bulunmuştur. Amerikan sefaretini konuyu Hariciye'ye açsa da ret cevabı tekrarlanmıştır. Sefaret Ankara'da maası olmayan Valence'nin İstanbul'da derhal iş bulacağını beyanla durumun tekrar tetkik edilmesini istemiştir.

Dâhiliye tarafından konunun tekrar araştırılması Ankara vilayetinden istenmiştir. Yapılan incelemede Yorgiyadis'in, Valence'yi karısı gibi göstererek İstanbul'a götürmek istediği, yakalanması üzerine kızın İstanbul'a gitmesine izin verilmediği ve Yorgiyadis'in de Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilerek para cezasına çarptırıldığı anlaşılmıştır. Yorgiyadis İstanbul'a gönderilmiş, ancak kızı ve mürebbiyesine izin verilmemiştir.⁶⁸ Daha sonra Bursa'ya gitmesi için talepte bulunulduysa da sonuç alınmamıştır.⁶⁹

1917 yılında bir başka mürebbiyenin bir yerden başka bir yere seyahati ile ilgili yazışmalara rastlamaktayız. İtalya tabasından Lucie adlı mürebbiye Pangaltı'dan İzmir'e gitmek için Dahiliye Nezareti'nden izin istemişe de Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Lucie'nin İzmir'e gitmesine izin verilmemiştir.⁷⁰

Mürebbiyelerin yer değiştirmeleri sırasında, yalnızca onların menşelerine değil, mürebbiyelik yapacakları kişilerin menşelerine de dikkat edilmiştir. Matmazel Margaret, mürebbiye olarak çalışmak için, 1917'de İstanbul'dan Balıkesir'in Balya ilçesinde oturan Eciloğlu (?)'nun yanına gitmek istemiştir. Polisin yaptığı araştırmada Margaret'in verdiği bilgiler doğru çıkmış ve Balıkesir'e gidişinde herhangi bir mahzur görülmemiştir. Buna rağmen Başkumandanlık Vekâleti, Emniyetten bir de Eciloğlu hakkında hüviyet ve şahsiyet araştırması yapılmasını istemiştir. Yapılan araştırmada Eciloğlu'nun Samsun'da doğduğu ve Rum asıllı olduğu, Balya maden şirketi işletme müdürü vekilliği yaptığı öğrenilmiştir. Aynı zamanda 7 yıl Avrupa'da kalmış olan Eciloğlu'nun eşi Belçika vatandaşı olduğunun anlaşılması üzerine. Bu bilgiler üzerine Başkumandanlık Vekâleti Matmazel Margeret'in Balıkesir'e gitmesine müsaade edilemeyeceğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁷¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında mürebbiyelere karşı gösterilen hassas ve şüpheli tavır Cumhuriyet döneminde İkinci Dünya Savaşı sırasında da gösterilmeye devam edilmiş ve güvenliği tehdit edebilecek unsurlardan biri olarak görülmüştür. 1 Nisan 1941'de Trakya ve İstanbul'dan isteyenlerin Anadolu'ya nakledilmesine yönelik karar alınması üzerine Kazım Karabekir bu duruma karşı çıkmış, asıl gayrimüslim azınlıkların İstanbul'dan tahliye edilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁷² Bu tartışmalar gazetelere de yansımış ve savaş ve işgal tehlikesinin azınlıklarda sevinç hasıl ettiği ve bu yüzden bütün yabancı mürebbiyelerin yurt dışına çıkmaları İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından istenmiştir.⁷³

Neticede Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla kendilerinden şüphe duyulan yabancı mürebbiyeler üzerinde sıkı bir denetim kurulmak istenmiştir. 1917'de devlet memurlarının, 1918'de ise askeriye mensuplarının mürebbiye istihdam etmelerini sınırlayan kararlar alınmıştır. Bu kararlarda düşman ve siyasî ilişkide bulunulmayan devletlerin vatandaşı mürebbiyeler hedef alınmış ise de, ülkedeki mürebbiyelerin çoğunun Fransız ve İngiliz olması alınan karardan mürebbiyelerin çoğunun etkilenmesine neden olmuştur.

⁶⁸ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 36/4

⁶⁹ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 49/16

⁷⁰ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 48/30

⁷¹ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 45/24

⁷² Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 341-345.

⁷³ Tan (1.1.1941).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

Savaş boyunca mürebbiyelerin şehir değiştirmeleri, İstanbul'a girmeleri veya İstanbul'dan ayrılmaları izne bağlanmış, gereken izin istisnalar dışında verilmemiştir. Özellikle İtilaf devleti vatandaşı olan mürebbiyeler bu istisnaların dışında kalmışlardır. Şehir değiştirmek isteğini Dâhiliye Nezareti'ne bildiren mürebbiyeler için adli soruşturma yapılmış, bunun yanı sıra Başkumandanlık Vekâleti'nin de onayı alınmıştır. Soruşturma neticesinde Dâhiliye'nin izin verdiği mürebbiyelerin Başkumandanlık Vekâleti tarafından izinlerinin iptal edildiği birçok vaka söz konusu olmuştur. Bu durum bize, ülke güvenliğini sağlamakla görevli Başkumandanlık Vekâleti'nin mürebbiyeleri ülke güvenliğini tehdit eden unsurlardan biri olarak gördüğünü göstermiştir.

SONUÇ

Batılılaşma faaliyetleri Osmanlı'da Fransız kültürünün etkili olmasına neden olmuştur. Tanzimat dönemiyle birlikte Fransa, dil ve kültürünü Osmanlı topraklarında yaymak için çaba harcamış bunun için eğitim ve yardım kuruluşları açmıştır.

Batı'nın etkisinde kalan aileler çocuklarının Avrupa kültürünü öğrenerek büyümeleri, Fransızca'yı öğrenmeleri ve diğer bazı eğitimlerini sağlamak için çocuklarını Avrupalı mürebbiyelere teslim etmişlerdir. Genellikle Fransız olan bu mürebbiyeler, ailelerin yanında kalmış ve neredeyse 24 saat çocuklara Batı kültürünü aktarmışlardır. Bu eğitim her ne kadar önemli kadın aydınların yetişmesine yardımcı olsa da toplum değerlerinin yıpranmasına da neden olmuştur.

Kaynağı yabancı olan mürebbiyelerin yetiştirdikleri çocukların, aileleri ve toplum üzerinde büyük etkileri olmuştur. Mürebbiyelerin misyonerlik vazifelerinin olup olmadığı araştırmaya muhtaç bir konu olmakla birlikte, temelde Hıristiyan olan bu kişiler çocukların bilinçaltını etkilemiştir. Bunun ötesinde Müslüman halkın kendi kültürlerinden kopması, Hıristiyan Batı devletlerinin kendilerinden üstün olduğu mesajının verilmesi, kültürel asimilasyonla beraber başta çocuklar olmak üzere tüm ailede batı hayranlığını yerleştirerek kendi ülkelerinin çıkarlarını gerçekleştirmek için mürebbiyeler için iyi bir fırsat olduğu açıktır. İleride Osmanlı aydını olacak elit aile çocuklarını kendi vatan ve kültürlerine yabancılaşmaları konusundaki tesirleri dönemin roman ve hikâyelerinde bolca işlenmiştir.

Yabancı mürebbiyeler vasıtasıyla eğitim alan çocuklar gerçekten de kendi kültür, örf adet ve geleneklerinden uzaklaştıkları gibi bazen debu çocukların inanç sistemleri değişime uğramıştır. Bunun ötesinde Devlet Birinci Dünya savaşında mürebbiyeleri tam bir tehdit olarak algılamış ve onların ülke dışına çıkmaları için bazı talimatlar da vermiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv belgeleri ve gazeteler

- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 36/4
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 45/24
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 48/30
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 49/16
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 84/48
- BOA, DH. EUM. 5. Şb., 31/4
- BOA, DH. ŞFR. 79A/133
- BOA, HR. HMŞ. İŞO. 77/3-1, lef 5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

BOA, HR. SYS 2443/37

BOA, MF. MKT. 1236/74

Tan (1.1.1941).

2. Kitap ve makaleler

Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C.12.

AKKUŞ, Mustafa; *Halil Hamit Paşa'nın Hayatı Islahatı ve Islahatına Ulemanın Tavrı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001

AKSEL, Malik; "İstanbul Dükkanlarının Tabela ve İlanları", *Türkiye Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, nr. 326, Eylül 1976, s. 7765-7767.

AKSEL, Malik; *İstanbul'un Ortası*, (yay. Haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 2011.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S 2012*, Pagem Yay., Ankara 2002.

ALUS, Sermed Muhtar; "Enstitütisler, Mürebbiyeler", *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu yay., İstanbul 1968, s. 5127-5129.

AYVERDİ, Sâmîha; "Beyoğlu", *İstanbul Geceleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

BAĞIŞ, Ali İlhan; *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

BARAN, Tülay Alim, "Mütareke Yıllarında İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 22, Mart-Temmuz,-Kasm 2006, Sayı 64-65-66, s. 119-140.

BATIR, Betül; *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisata Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İÜ Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkerleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

BİLİM, Cahit; "Tercüme Odası", *OTAM*, Sayı 1, Ankara, Haziran 1990, s. 29-44.

Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikayesi*, Umran Yay., İstanbul 1981

CERAN, Dilek; "Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, Konya 2002, s.218-221.

ÇETİN, Atilla; "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, 1982, s. 189-220.

Çocuklara Mahsus Gazete, sayı: 30, 8 Aralık 1896

DAYANÇ, Muharrem- Alan, Selami; "Sâmîha Ayverdi'nin Eserlerinde Konak Hayatı" *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Yaz 2008, İzmir, s.77-94.

ERDEMİR, Halil "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, s. 1146-1157.

ERGİN, Osman; *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, İstanbul 1977.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

- ERİŞENLER, Sâti; "Mürebbiye [Hüseyin Rahmi Gürpınar], (Kitaplar-Tenkit)", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1966, C: XVI, Sayı 181, s. 38-47.
- ESEN, Nüket; *Türk Romanında Aile Kurumu*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- ESEN, Nüket; *Türk Romanında Aile Kurumu*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- FATMA ALİYE; "Ta'lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 37, 20 Receb 1313 / 25 Kanunievvel 1311.
- IŞIN, Ekrem; "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, Sayı 51, 1988, s. 22-27.
- İMBERT, Paul; *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri-Türkiye'nin Meseleleri*, (Çev. Adnan Cemgil), Havas yay., İstanbul 1981.
- KANDİYOTİ, Deniz; *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, (Çev. Aksu Bora), Metis Yay., İstanbul 1996.
- KARABEKİR, Kazım; *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim; "Müslüman Osmanlı Evlerinde Avrupalı Mürebbiyeler (1901)", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2004, C.21, Sayı 126, s. 98-100.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Ankara 1994.
- KAYRA, Osman Kemal; "Atasözlerinde Anlam Kaymaları Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafi Mekan Kayıpları", *Milli Folklor*, Cilt 8, Yıl 15, Sayı 60, Kış 2003, s.116-128.
- KÜÇÜKGÖRMEN, Gülcan Calayır; *Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.
- MERİÇ, Nevin; *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000.
- MUHLİS, Nezihe; "Terbiye-i İnas Etrafında", *Sırat-ı Müstakim*, nr. 146, 18 Cemaziyelahir 1327, 248-249.
- MUTLU, Şamil; *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu yay., İstanbul 2005.
- NURDOĞAN, Arzu M; *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretimler (1869 – 1922)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- OKAY, Cüneyd; "Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)", *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 41-56.
- OKAY, Orhan; *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- ORHONLU, Cengiz; "Tercüman", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, s.176-177
- ORTAYLI, İlber; *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007.
- ÖZBEK, Nadir; *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

- ÖZKAN, Salih; “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Konya 2006, s. 211-229
- RUNCİMAN, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi, C.1*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1989.
- SAKAOĞLU, Necdet; “Tanzimat Padişahı Abdülmecit’in Hedefi İmparatorluğu Avrupa’ya Taşımak” *Popüler Tarih*, Haziran 2001, Sayı 13, s. 32-37.
- SEVİNÇ, Necdet; *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yay., İstanbul 2002.
- SUNGU, İhsan; “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, *Bellekten*, (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle-Özel Sayı), Cilt 7, Sayı 28, Ankara 1943, s. 315-347.
- ŞİŞMAN, Adnan; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atam yay., Ankara 2006
- TANPINAR, Ahmet Hamdi; *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.
- UĞURCAN, Sema; “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 497-510.
- YETİŞ, Kâzım; *Mehmet Akif’in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara 1992, s. 84.
- YETKİN, Meliha; “Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 51, Mart 1988.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

